

<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3.805 (2021)

2023/12

**TA'LIM VA
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№12/2023
DEKABR (1)

Muassis:
Buxoro davlat universiteti
Fan va ta'lim MChJ

Bosh muharrir: Ma'murov
Bahodir Baxshullayevich

Jamoatchilik kengashi raisi:
Xamidov Obidjon Xafizovich,
Buxoro davlat universiteti
rektori

Mas'ul kotib: Akramova
Gulbahor Renatovna

Texnik muxarrir: Davronov
Ismoil Ergashevich

Tahririyat manzili:
Buxoro shahar,
Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy

E-mail:
eirjurnal2020@gmail.com

Jurnalning elektron sayti:
www.interscience.uz

Jurnal OAK Rayosatining
2021 yil 30 sentyabrda
306/6-son Qarori bilan
**PEDAGOGIKA,
PSIXOLOGIYA,
FILOLOGIYA, TARIX
FANLARI** bo'yicha falsafa
doktori (PhD) va fan doktori
(DSc) ilmiy darajasiga
talabgorlarning dissertatsiya
ishlari yuzasidan asosiy
ilmiy natijalarini chop etish
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar
ruyxatiga kiritilgan

Bosishga ruxsat etildi:
15.12.2023 y.
Qog'oz bichimi 60x84 1/8.
b/t.12.5.
Buyurtma raqami 1.23
«FAN VA TA'LIM»
nashriyotida chop etildi.
Buxoro shahar

Jurnal 28.07.2021 yilda 9305
raqami bilan O'zbekiston
Ommaviy axborot vositalari
davlat ro'yxatidan o'tgan

Jurnal 2020 yilda tashkil topdi
va 2 oyda 1 marta chop etildi.
2021 yil noyabr oyidan
boshlab har oyda 1 marta
o'zbek, rus va ingliz tillarida
chop etiladi

«Ta'lim va innovatsion
tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-
metodik jurnalidan ko'chirib
bosish tahririyatining roziligi
bilan amalga oshiriladi

Maqolada keltirilgan
faktlarning
to'g'riligi uchun muallif
mas'uldir

07.00.00 – TARIX FANLARI	
Axmetov D. D. Tarix darslarida mustaqil ta'lim topshirig'larini ustida ishlash	7
Axatov L. K. Falasafiy - axloqiy qarashlar tahlili – tasavvuf, sufiy va ilim timsohi	13
Erjanova G. M. Tarix iqtisodida iqtisodchilarning mantiqiy fikrlashga urug'atuvchi iqtisod topshirig'laridan amaliyotda foydalanishi	17
Ganiev S. T. Oliy ta'limda milliy tarixni iqtisod orqali talabalarida mustaqil ishlash kuniqmasini rivojlantirish usullari	22
Iskandarov Sh. N. So'ngi amir said olimxonning afg'onistondagi muhojirligi	26
Miraxmedova Sh. N. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida kitobxonlik madaniyati	30
Nasirov B. U. Umumiy o'qitilish tizimi faoliyatida ro'y bergan o'zgarishlar va ularning aholi turmush tarziga ta'siri. (xix asr oxiri- xx asr boshlarida o'zbekiston misolida)	34
Norinov M.R. Namangan madaniy hahotida muzeylarning o'rni (namangan o'lkashunoslik va madaniyat muzeyi misolida)	38
Norqochqarov X. E. Afg'onistonda o'zbek tilining qonuniy asoslanishi, o'zbeklar ijtimoiy-madaniy hayotidagi o'rni (XX asr – XXI asr boshlari)	41
Xamrokulova Sh. Sh. Qozoq xonligining shakllanish tarixi.	49
Yo'ldashev U. X. Raqamli tarix fanining shakllanishi va taraqqiyoti	53
Yunusxo'jayev H. Z. G'arb olimlari asarlarida ijtimoiy davlatchilik tarixining yoritilishi.	59
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
Abdullayeva X. N. Sehrli ertaklarda g'ayrioddiy tug'ilish motivining o'ziga xos turlari va ularning tahlili	62
Abdullaeva P. X. Лингвокультурный анализ паремий, характеризующих внешность человека в русской и узбекской пословичной картине мира	66
Adizova O. I. Topishmoqlarning ijtimoiy –madaniy o'ziga xosliklari	74
Amonov U. Mumtoz adabiyotimida tazkirachilik an'anasi	79
Axrorova M. A. XX asr boshlarida navoiy an'anasi	86
Azimov Yu. Yu. "Devoni foniy"da she'r va shoirlik haqida	90
Бобо-Ходжаева А. Л. О лингвокультурном влиянии некоторых тюркизов на современный русский язык	95
Hojiyeva G. S., Abduraximova M. D. Fransuz tilidagi san'at terminlari asosida yasalgan frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari	98
Икрамова Ш. Отражение социальных ролей в семантической структуре слов	101
Муртазаева Ф. Р. Типология женских образов и характеров в мировой «женской прозе»	106
Pardayev S. SH. Til madaniyatning aloqa tizimi sifatida	113
Suyunov R. S. Milliy gvardiya bo'linmalari shaxsiy tarkibini tarbiyalashdagi muammolari	117
Suleymanov T. Kh. The syntactical and lexical peculiarities of "Barn burning" by w. Faulkner	120
Sunnatov T. Qadimgi dunyo madaniyatida badiiy ijod namunalari	124
Tohirova Sh. Y. Fundamental steps for the development of lexical competence in english classes of non-philological higher education institutions based on case studies	128

RAQAMLI TARIX FANINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI

Yoʻldashev Umirzoq Xamza oʻgʻli

CHDPU Umumiy tarix va taʼlim metodikasi kafedrası oʻqituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli tarix fanining shakllanishi va taraqqiyoti, axborotlashtirish, axborot tizimi, axborot resurslari haqida maʼlumotlar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning tarix fanining rivojlanishidagi oʻrni haqidagi qarashlar byerilgan.

Kalit soʻzlar: Axborot texnologiyalari, informatsion inqilob tushunchasi, axborotlashtirish, axborot tizimi, axborot resursi, Tarix, informatika, Digital History (Raqamli Tarix), “Tarixiy informatika”, texnika, raqamli metod, sanoq metodi.

ЦИФРОВАЯ ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЕ И ПРОГРЕСС НАУКИ

Йулдашев Умирзак Хамза угли

Преподаватель кафедры Общая история и методика обучения ЧГПУ

Аннотация. В данной статье даны сведения о становлении и развитии науки цифровой истории, информатизации, информационной системе, информационных ресурсах, взгляды на роль научно-технического прогресса в развитии исторической науки.

Ключевые слова: Информационные технологии, понятие информационной революции, информатизация, информационная система, информационный ресурс, история, информатика, цифровая история (Цифровая история), “историческая информатика”, техника, цифровой метод, метод подсчета.

DIGITAL HISTORY THE FORMATION AND PROGRESS OF SCIENCE

Yoldashev Umirzak Khamza ugli,

Teachyer of Genyeral history and educational methodology the department of CHDPU

Annotation. This article provides information about the formation and development of the science of digital history, informatization, information system, information resources, views on the role of scientific and technological progress in the development of historical science.

Keywords: Information technologies, the concept of information revolution, informatization, information system, information resource, history, computyer science, Digital history (Digital history), “historical informatics”, technology, digital method, counting method.

KIRISH. Insoniyat tarixi nafaqat davrda, balki makonda ham sodir boʻladi. Ajdodlarimiz tarixiy jarayon obyektlari, sodir boʻlgan voqea, hodisalarni dastlab ogʻzaki, keyinchalik esa yozma va xaritalarda aks ettirib qoldirishga harakat qilgan. Shuningdek ajdodlarimiz tabiat haqidagi qiziqarli maʼlumotlar, u yoki bu hududning oʻziga xos xususiyatlari, uning flora va faunasi haqida yozma va kartografik maʼlumotlar qoldirgan. Shu asosda eng qadimgi fanlar: tarix, geografiya va unga yordamchi fan boʻlmish kartografiya vujudga keladi.

Zamonaviy texnologiya - bu ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning ajralmas qismi boʻlib, jamiyatining hayoti va faoliyatida muhim oʻringga egadir. Axborot texnologiyalarning qoʻllanilishi zamonaviy sivilizasiya taraqqiyoti darajasini belgilab byeradi. Axborot vositalari va usullarining faol qoʻllanilishi XXI asr gumanitar bilimlar sohasidagi asosiy yondashuvlardan biri hisoblanib, XXI asr, shubhasiz axborot asri deb eʼtirof etiladi. Axborot kundan-kun jamiyatni taraqqiy ettiruvchi muhim resurslardan biriga aylanib bormoqda. Kompyuter texnikasining taraqqiy etishi foydalanilayotgan maʼlumotlarni nafaqat qayta ishlash, balki yangi maʼlumotlarni jalb etish, shuningdek fanning yangi sohalarini kompyuterlashtirish va boshqarishni taqozo etmoqda. Axborot texnologiyalarining amaliyotda qoʻllanilishini taqozo etuvchi dasturlar va texnik vositalar axborot resurslaridan foydalanish uchun moʻljallangan.

Hozirgi kundagi axborotlarning kattagina qismi hududiy bogʻliqlikka egadir. Yangi axborot texnologiyalarining muhim qismini hududiy axborotlarni qayta ishlash tizimi tashkil etadi va bu yerda geografik axborot tizimi muhim oʻringga egadir. Fan va texnika turli sohalarining qanchalik darajada rivojlanishiga qaramasdan axborot jamiyat taraqqiyotini taʼminlovchi eng muhim resurslardan biriga

aylanib bormoqda. Kompyuterlarning keng miqyosda qo'llanilishi ularning axborotlarni insonga nisbatan tez va aniq hisoblashida emas, balki biz katta xajmda o'sib borayotgan axborotlar ustida ishlashimizda vujudga keladigan ma'lum bir qiyinchiliklarni bartaraf etish bilan belgilanadi.

Kompyuterlarning qo'llanilishi oddiy ilmiy hisoblardan keng miqyosdagi boshqaruvga, sodda fayllar ustida ishlashdan katta xajmdagi hududiy axborotlar ustida ishlash hamda ularni saqlashga qadar bo'lgan bosqichni bosib o'tgan. Hozirda biz bu sohadagi yangi bir yo'nalish-hududiy axborotlarni qayta ishlashning keng miqyosda joriy etilishini kuzatmoqdamiz. Shubhasiz, bu yerda geografik axborot tizimlari muhim o'ringga egadir. Arxeolog ma'lum bir yodgorliklarda tadqiqot ishlari olib borish jarayonida ko'plab arxeologik topilmalarga duch keladi. Arxeologik manbalar xajmining ko'pligi va ularni o'rganish ishlari ko'lamining kengayishi esa arxeologiyada zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llanilishini taqozo etmoqda.

Tarix fanlari ichida aynan arxeologiya birinchilardan bo'lib matematik usullar va axborot texnologiyalariga murojaat etgan fan sohalardan biri hisoblanadi. Kompyuter va matematika usullarining arxeologiyada qo'llanilishi tarixiga nazar tashlasak, XX asrning 20-yillaridan boshlab rus arxeologlari tomonidan tadqiqotlar jarayonida taxminiy statistika va geometriya usullari qo'llanila boshlandi[1].

1936 yilda esa Jey Barnes va Alfred Vinsent Kiddy tomonidan paleolit industriyasini o'rganishda statistik usullar qo'llanilgan. XX asrning 40-yillaridan boshlab Amerikalik arxeolog olimlar ham o'z tadqiqotlarida matematika usullarini qo'llay boshlashdi. XX asrning 50-yillarida Breynyerd va Robinson tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar esa arxeologik muammolarni matematik tuzish va echish yo'llarini ko'rsatib berdi.

Hozirgi kunga kelib esa arxeologiyada matematik usullar va kompyuterning qo'llanilishi borasida etarli darajada tajriba to'plangan va ko'plab ilmiy adabiyotlar nashr etilgan. Bunga biz 1987 yilda G.A.Fedorov-Davdov muallifligida nashr etilgan "Statisticheskie metod v arxeologii", 1989 yilda A.P.Dyerevyanko, Yu.P. Xolyushkin muallifligida "Metod informatiki v arxeologii kamennogo veka", 1995 yilda esa nashr etilgan "Matematicheskie metod v arxeologicheskix rekonstruksiyax" va xokazolarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

Keyinchalik zamonaviy kompyuter texnologiyalarining yaratilishi va taraqqiy etishi esa arxeologik tadqiqotlarni yangi darajaga olib chiqdi. XX asrning 90-yillarida kompyuter vositasida tarixiy kartografiya yaratish g'oyasi vujudga keladi. 1994 yildan boshlab bu g'oya Italiyaning Florensiya shahrida «History and Computing» xalqaro assosiasiya tomonidan tashkil etilgan seminardan so'ng amalga oshirila boshlandi. Aynan shu davrdan boshlab kompyuter kartografiyasining tarix fani sohasida qo'llanilishining nazariy va amaliy jixatlari o'rganila boshlandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Arxeologik topilmalarni ma'lum bir hududga bog'lash axborot texnologiyalari sohasidagi yangi yo'nalish, ya'ni geografik axborot tizimining arxeologiya sohasida keng qo'llanilishini taqozo etmoqda. GAT yordamida qadimgi tarixiy xaritalarni o'rganish, arxeologik yodgorliklar planini tuzish yoki ma'lum bir geografik hududlarning arxeologiyaga oid ma'lumotlar tizimini yaratish imkoniyati vujudga kelmoqda.

Shuningdek GAT nafaqat arxeologik topilmaning xududiy joylashuvi balki, yodgorliklar, arxeologik madaniyatlarining yoyilish xududini ham aniqlash borasidagi muammolarni bir qadar echish imkonini byermoqda. Arxeologiya sohasida GAT texnologiyalar dastlab AQSh, Angliya, Gyermaniya, Gollandiya, Shvesiya, Rossiya olimlari tomonidan qo'llanilgan. GAT nimani kasb etishini tushunish uchun uning qanday qismlardan tashkil topganligini va axborot texnologiyalardagi o'rni anglab etishimiz kerak bo'ladi. Albatta, GAT bilan tanish bo'lmagan inson "menga bu soha nima uchun kerak" degan savolni byerishi tabiiy xoldir. GAT bu kompyuterda tasvirlangan xaritadan ham kattaroq tushunchadir. Birinchidan, bu texnologiya univversal, ikkinchidan esa inson hayoti va faoliyatini qamrab olgan hamda tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan sohadir. GAT xaritalarni tayyorlash va chop etishdan tashqari ayero va kosmik suratlarni ham qayta ishlash imkoniyatini byeradi[1].

GAT ya'ni geografik axborotlar tizimi XX asrning 50-60 yillarida yer yuzida joylashgan obyektlarni kompyuter xotirasida saqlash va tasvirlash vositasi sifatida yaratiladi. Geografik axborotlar tizimini yaratishda AQSh, Kanada va YEvropaning bir nechta davlatlari faoliyat olib borishgan. Ushbu davlatlar tomonidangeografik axborotlar tizimi sohasida ko'plab yutuqlar qo'lga kiritilgan. GAT texnologiyasi hozirgi kunda deyarli barcha sohalarda keng qo'llanilayotgan axborot texnologiyalaridan biri. Uni univversitet va ilmiy-tadqiqot institutlarida o'rganishadi. GAT yoki GIS texnologiya inson hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadigan butun bir industriya hisoblanadi. Biroq shu bilan birga

texnologiyaning bu turiga aniq bir ta'rif byerish mushkul. Bu oddiygina tizimli bilimlar to'plami emas, balki bizni o'rab turgan dunyoga o'ziga xos qarash hisoblanadi.

NATIJALAR. GAT - bizni o'rab turgan olamdagi obyektlarni xaritalash, so'ngra unga tegishli bo'lgan ko'plab parametrlar asosida ushbu obyektlarni taxlil etish, ularni namoyish etish vazifasini bajaradi. Biz GAT yordamida ko'plab shaxsiy va global muammolarni echish imkoniga ham ega bo'lamiz.

Ma'lumotlar tizimi nima? Ma'lumotlar tizimi raqamli formatga aylantirilgan ma'lumotlar bazasidir. Ular ma'lum bir koordinatalar tizimiga bog'langan va geografik belgilariga ko'ra birlashtirilgan ma'lum bir qatlamlar ko'rinishida namoyon bo'ladi. Biz bunday ma'lumotlar asosida sodir bo'layotgan voqea-hodisalarni nazorat qilishimiz, yer sharining xoxlagan bir nuqtasini izlab topishimiz yoki xohlagan bir obyekt harakatini kuzatish imkoniyatiga ega bo'lamiz. GAT texnologiya hozirgi kunda barcha sohalarida keng qo'llanilayotgan va ko'plab muammolarni echish imkonini byerayotgan texnologiya hisoblanadi.

GATning asosiy funksiyalari:

- maxsus va umumgeografik ma'lumotlarni tahlil etish;
- geohududiy modellashtirish;
- geoma'lumotlarni to'plash va modellashtirish uchun tayyorlash;
- ishlab chiqilgan va tayyor holatga kelgan ma'lumotlarni foydalanuvchi ko'ra oladigan shaklda aks ettirish.

GATning boshqa tizimlardan ustunligi

- turli o'lchamdagi xaritalar yaratish;
- ko'p qatlamli xaritalarning ma'lum bir qatlamidagi obyektlarni faollashtirishimiz yoki aksincha;
- xaritalarni uch o'lchamli ko'rinishda aks ettirishimiz mumkin;
- raqamli xaritalarni monitorda aks ettirishimiz yoki uni chop ettirishimiz mumkin;
- xaritada obyektlar maydonini, uzunligini o'lchash, ya'ni hisoblash yoki obyekt xaqida cheksiz ma'lumotlarni kiritish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Hozirgi kunda GAT yer kadastr, ko'chmas mulkni ro'yxatga olish, neft va gaz, telekommunikasiya, ekologiya, arxeologiya, transport, o'rmon xo'jaligi, tijorat, savdo va xizmat ko'rsatish sohasi, turizm, demografiya va mehnat resurslarini tadqiq etish, geologiya, geodeziya, kartografiya kabi sohalarida keng qo'llanilmoqda.

Zamonaviy texnologiya - bu ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning ajralmas qismi bo'lib, jamiyatining hayoti va faoliyatida muhim o'ringga egadir. Axborot texnologiyalarning qo'llanilishi zamonaviy sivilizasiya taraqqiyoti darajasini belgilab byeradi. Axborot vositalari va usullarining faol qo'llanilishi XXI asr gumanitar bilimlar sohasidagi asosiy yondashuvlardan biri hisoblanib, XXI asr, shubhasiz axborot asri deb e'tirof etiladi. Axborot kundan-kun jamiyatni taraqqiy ettiruvchi muhim resurslardan biriga aylanib bormoqda. Kompyuter texnikasining taraqqiy etishi foydalanilayotgan ma'lumotlarni nafaqat qayta ishlash, balki yangi ma'lumotlarni jalb etish, shuningdek fanning yangi sohalarini kompyuterlashtirish va boshqarishni taqozo etmoqda. Axborot texnologiyalarining amaliyotda qo'llanilishini taqozo etuvchi dasturlar va texnik vositalar axborot resurslaridan foydalanish uchun mo'ljallangan.

Hozirgi kundagi axborotlarning kattagina qismi hududiy bog'liqlikka egadir. Yangi axborot texnologiyalarining muhim qismini hududiy axborotlarni qayta ishlash tizimi tashkil etadi va bu yerda geografik axborot tizimi muhim o'ringga egadir. Fan va texnika turli sohalarining qanchalik darajada rivojlanishiga qaramasdan axborot jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi eng muhim resurslardan biriga aylanib bormoqda. Kompyuterlarning keng miqyosda qo'llanilishi ularning axborotlarni insonga nisbatan tez va aniq hisoblashida emas, balki biz katta xajmda o'sib borayotgan axborotlar ustida ishlashimizda vujudga keladigan ma'lum bir qiyinchiliklarni bartaraf etish bilan belgilanadi.

Kompyuterlarning qo'llanilishi oddiy ilmiy hisoblardan keng miqyosdagi boshqaruvga, sodda fayllar ustida ishlashdan katta xajmdagi hududiy axborotlar ustida ishlash hamda ularni saqlashga qadar bo'lgan bosqichni bosib o'tgan. Hozirda biz bu sohadagi yangi bir yo'nalish-hududiy axborotlarni qayta ishlashning keng miqyosda joriy etilishini kuzatmoqdamiz. Shubhasiz, bu yerda geografik axborot tizimlari muhim o'ringga egadir. Arxeolog ma'lum bir yodgorliklarda tadqiqot ishlari olib borish jarayonida ko'plab arxeologik topilmalarga duch keladi. Arxeologik manbalar xajmining ko'pligi va ularni o'rganish ishlari ko'lamining kengayishi esa arxeologiyada zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llanilishini taqozo etmoqda.

Tarixiy informatika - tarix fanlari va informatika chorrahasida fanlararo tadqiqot sohasi. Tarixiy

informatika barcha turdagi tarixiy manbalarning raqamli vyersiyalarini yaratish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlar to'plamiga asoslanadi [2].

“Tarixiy informatika” atamasi 1990-yillarning boshlarida kiritilgan. Borodkin L.I. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti tarix fakultetining tarixiy informatika kafedrasida tarixiy informatikaning asosiy tushunchalari va yondashuvlari “Tarix va kompyutyer” mintaqalararo assotsiatsiyasi homiyligida birlashtirilgan bir qator ilmiy-o'quv markazlari bilan hamkorlikda ishlab chiqilmoqda, 1992 yilda “Tarix va hisoblash” xalqaro assotsiatsiyasining Rossiya bo'limi sifatida yaratilgan.

Tarixiy informatikaning nazariy asoslari zamonaviy axborot tushunchasi (shu jumladan ijtimoiy ma'lumotlar) va nazariy manbashunoslik va amaliy - axborot va kompyutyer texnologiyalari.

Tarixiy informatika kompyutyer texnologiyalari yordamida tarixiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash, uzatish, izlash, tahlil qilish va baholash usullari va jarayonlarini o'rganadi va ishlab chiqadi.

Tarixiy informatika sohalariga tarixiy manbalarni elektron nashr etish, tarixiy ma'lumotlar bazalarini va tematik Intyernet-resurslarni ishlab chiqish, tarixiy geografik axborot tizimlari, madaniy myeros obyektlarini virtual 3D rekonstruksiya qilish, statistik, tizimlashtirilgan tahlil qilish uchun kompyutyerlashtirilgan usul va texnologiyalardan foydalanish kiradi. matnli, vizual, audiovizual va boshqa manbalar, tarixiy jarayonlarni kompyutyerda modellashtirish, shuningdek ixtisoslashtirilgan dasturiy ta'minotni yaratish va tarixiy ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish (shu jumladan, onlayn o'qitish).

Tarixiy informatikada resurs (infratuzilma) va analitik (mazmunli natijalarni olishga yo'naltirilgan) tarkibiy qismlarini ajratish odatiy holdir. So'nggi o'n yillikda tarixiy informatika doirasida an'anaviy ravishda rivojlanib kelayotgan bir qator yo'nalishlarni belgilash tendentsiyasi kuzatildi, “raqamli tarix” atamasi (“raqamli tarix” esa keng fanlararo sohaning tarkibiy qismi sifatida talqin qilingan) “raqamli gumanitar fanlar”) [2].

Tadqiqot mavzusiga murojaat qilish zamonaviy ilm-fanning rivojlanish tendentsiyalari, birinchi navbatda chuqur fanlararo integratsiya jarayonlari va ilmiy tadqiqotlarni axborotlashtirish bilan belgilanadi. Ushbu jarayonlar tabiiy va gumanitar fanlarga ta'sir ko'rsatdi. Gumanitar va tabiiy-ilmiy fikrlashning qarama-qarshiligi atrofimizdagi dunyoni va jamiyatni muntazam o'rganish g'oyalari bilan almashtiriladi.

Informatikaning boshqa fanlar bilan (shu jumladan tarix bilan) tutashgan joyida ilmiy fanlarning rivojlanishi, bir tomondan, insonparvarlik kabi hodisalarning paydo bo'lishiga olib keldi [2] va ijtimoiy [3] informatika jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga va gumanitar va ta'lim taraqqiyotiga ta'sirini o'rganish bilan shug'ullanadigan informatika, ikkinchidan – “sanoat informatika” (iqtisodiy, huquqiy va boshqalar), [4] ya'ni umumiy informatika metodlari va algoritmlarini, kompyutyer ma'lumotlarini qayta ishlash texnologiyalarini inson bilimlarining alohida tarmoqlarining o'ziga xos xususiyatlariga moslashtiradigan. Shu bilan birga, ilm-fanni yanada matematiklashtirish va kompyutyerlashtirish nafaqat sodir bo'ladi, bu o'tgan asrdagi rivojlanishining etakchi tendentsiyalaridan biri sifatida o'zini namoyon qildi, balki ba'zi fanlarning kompyutyer faniga teskari ta'siri: bilan ishlash turli xil ma'lumotlar, shu jumladan gumanitar ma'lumotlar, informatika fanining o'zi imkoniyatlari va vositalarini kengaytiradi.

MUHOKAMA. Bizni fanlarni birlashtirishda qiziqtiradigan yana bir yo'nalish - bu tarix va geografiyaning “tutashgan joyi”, yaqinroq o'rganib chiqsak, bu fanlar tarixda fazoviy omilning roli katta bo'lganligi sababli bir-biriga juda yaqin bo'lib chiqadi va geografiya tarkibidagi kuchli gumanitar komponent. Tarixning geografiya bilan o'zaro aloqasi uzoq vaqtdan byeri samarali bo'lib kelgan, ikkita “qo'shma” fanni nomlash kifoya - tarixiy geografiya va tarixiy kartografiya. Tadqiqot jarayonlarining kompyutyerlashtirilishi ushbu jarayonga yangi hayotni «nafas oldi».

Tarix faniga birlashtirilgan obyektlar va hodisalarni o'rganishga tizimli yondoshish tarix fanida tobora ko'proq tan olinayotgan tarixiy-sistematik uslubning shakllanishiga olib keldi. Bu yerda aniq tarixiy muammolarni hal qilish ko'p jihatdan “ajratilgan tizim tarkibiy qismlariga xos bo'lgan tizim yaratuvchi (tizimli) xususiyatlarni” aniqlashga bog'liq [5]. Ushbu xususiyatlarning aksariyati fazoviy momentlarga asoslangan. Biz o'z ishimizda tarixiy tadqiqotlarning xususiyatlarini makonga va uni tarixiy jihatdan o'rganish usullariga e'tibor qaratib, teng makon-vaqt sharoitlari tizimida ko'rib chiqamiz.

Tarixiy tadqiqotlarga fanlarning integratsiyasi natijasida fanlararo yondashuv zamonaviy tarix fanida tobora ko'proq yo'l ochmoqda. Tarix tobora tobora mustahkamroq ilmiy-tadqiqot izlanishlariga asoslanib, o'zaro bog'liq gumanitar va tabiiy (aniq) fanlarning uslublari va yondashuvlaridan foydalanmoqda.

Bu yerda eng samarali biri, bizning fikrimizcha, so'nggi o'n yil ichida o'z qadr-qimmatini isbotlagan tarix va informatika birlashmasi. A.M. Byerlyant obrazli ravishda yozganidek: "Tarixiy tadqiqotlarda "Informatika" barcha fanlarning "boshining orqa tomoniga" nafas oladi, ularni ushlab, sudrab olib boradi va ba'zida ularni kompyutyerning cheksiz mukammalligi yo'lida qul qilib oladi.

Mikrokompyuter inqilobi qo'llab-quvvatlagan ushbu yo'lda manbashunoslikning rivojlanishi yangi ilmiy intizom - tarixiy informatika yaratilishiga olib keldi. Tarixiy informatika tadqiqot predmeti va obyektini ilmiy fan sifatida, uning tarixiy fanlar tizimidagi o'rnini anglash 90-yillarda boshlangan. o'tgan asr va hozirgi paytda adabiyotimizda davom etmoqda. Ushbu munozaralar "Tarix va kompyuter" professional assotsiatsiyasi doirasida - uning konfyerentsiyalarida bo'lib o'tmoqda[6]. Axborotnomalar 1, 2 va Assotsiatsiyaning boshqa nashrlari sahifalarida muammo shu qadar dolzarb bo'lib, uni muhokama qilish, shu jumladan yangi ilmiy yo'nalishning asosiy fikrlarini taqdim etish va uning rivojlanishining asosiy yo'nalishlarini aniqlash paydo bo'ldi. darsliklar va o'quv jurnallari sahifalarida. Mahalliy tarixiy informatika global tendentsiyalarga mos ravishda rivojlanib bormoqda - xorijiy, xususan, G'arbiy Yevropa tadqiqotchilari o'rtasida ham uning rivojlanishi to'g'risida munozaralar bo'lib o'tmoqda.

XULOSA. Agar tarixiy informatika shakllanishi va rivojlanishining boshida kompyuterni tarixiy fanlarga va ta'limga joriy etish aniq paradigma bo'lsa, endi bu davr o'tgan deb hisoblanishi mumkin. Kompyuter o'qituvchilar, tadqiqotchilar va talabalar uchun juda qulay bo'lib qoldi. Bundan tashqari, ko'plab tarixchilar uchun bu ilmiy ishning, hatto undan ham ko'proq ilmiy va tashkiliy ishning haqiqiy ish quroliga aylandi. Ko'p sonli elektron resurslar va telekommunikatsiya vositalarining mavjudligi kompyuterni tarixiy ma'lumotlar va tarixiy bilimlarga ega bo'lishning muhim vositasiga aylantirdi. Multimedia texnologiyasi azaldan tarixiy tadqiqotlar manbalari va natijalarini taqdim etishning tanish vositasiga aylangan.

Bunday sharoitda savol muqarrar bo'lib qoladi: "Tarixiy informatika tarixiy tadqiqotlarni faollashtirish, tarixiy ma'lumotlarni o'rganish usullari va texnologiyalari doirasini kengaytirish uchun nimani taklif qilishi mumkin?"

Hozircha asosiy yo'nalish standart (asosan tijorat) dasturiy ta'minotni tarixiy tadqiqotlar ehtiyojlariga moslashtirishdir. Bunda kompyuter texnologiyalaridan foydalangan tarixchilar hamjamiyati ma'lum yutuqlarga yerishdi. Biroq, bu yerda katta xavf mavjud: tadqiqot muammosini shakllantirish ko'pincha kompyuter texnologiyalarining mavjud imkoniyatlarini tushunish bilan almashtiriladi. Boshqacha qilib aytganda, tadqiqotchilar ba'zida ijodiy muammolarning echimini mavjud bo'lgan (hatto tez-tez o'zlashtirilgan) dasturiy ta'minot uchun manbalarni «moslashtirish» bilan almashtiradilar. Ko'rinib turibdiki, bunda hech qanday salbiy narsa yo'q, chunki ishlatilgan dasturlar va algoritmlar odatiy bo'lib qoldi, chunki ular univversal muammolarni hal qilishga qaratilgan. Shu bilan birga, standart dasturiy ta'minotga haddan tashqari ishtiyoq tarixiy manbalarni o'rganish va tarixiy ma'lumotlarni qayta ishlash xususiyatlarini xiralashtirishi mumkin.

Mavjud vaziyat tarixiy informatikaning tabiiy ravishda "o'sish qiyinchiliklarini" namoyish etadi, bu uning nisbatan yoshligi yoki rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish bilan bog'liq holatlar bilan izohlanadi. Ko'pgina mutaxassislar istiqbolli ilmiy va ta'limiy yo'nalishni rivojlantirish yo'llari haqida o'ylashadi, ba'zan bir xil savollarga turli xil javoblar byerishadi. Va shunga qaramay, bugungi kunda eng asosiy narsa shundaki, tarixiy informatika tarixchi uchun "umumiy kasbiy ta'limning ajralmas qismi"ga aylandin [7]. Bu ko'rib chiqilayotgan ilmiy yo'nalishni rivojlantirishning birinchi bosqichining asosiy natijasidir, natijada hech bo'lmaganda kompyuter savodxonligi asoslarini bilmaydigan va kompyuterni qayta ishlashning asosiy yo'nalishlarini bilmagan tarixchi. tarixiy ma'lumotlar, uning ijodiy vositalarini sezilarli darajada qashshoqlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Wheatley, D.W. and Gillings, M. 2002. Spatial technology and archaeology: a guide to the archaeological applications of GIS. London: Taylor & Francis.

Демкин В.П. Можаяева Г.В. Гуманитарная информатика или информатика для гуманитариев: постановка проблемы // Информационный бюллетень Ассоциации "История и компьютер". N29. М. 2002; Гуманитарная информатика: Сб. статей / Под ред. Г.В. Можаяевой. Томск, 2004. Вып. 1.

Колин К.К. Фундаментальные основы информатики: социальная информатика: Учебное пособие для вузов. Екатеринбург, 2000. 350 с.; Социальная информатика: основания, методы, перспективы / Отв. ред. Н.И. Лапин. М. 2003. 216 с.

Экономическая информатика. Введение в экономический анализ информационных систем: Учебник. М. 2005. 960 с.; Правовая информатика. Справочные правовые системы: Учебное пособие. М. 2005. 264 с.

Ковальченко И.Д. Указ. соч. С. 199-200.

На II конференции АИК этим проблемам был посвящен специальный «круглый стол». См. «Круглый стол»: Проблемы становления исторической информатики // Информационный бюллетень АИК. N10. М. 1994. С. 87-89. Начиная с III конференции этим проблемам посвящалась отдельная секция: Информационный бюллетень АИК. N 14. Специальный выпуск бюллетеня: Тез. докл. и сообщ. III конференции АИК. М. 1995. С. 7-27; Информационный бюллетень АИК. N 17. Специальный выпуск бюллетеня: Тез. докл. и сообщ. IV конференции АИК. М. 1996. С. 10-24; Информационный бюллетень АИК. N21. Специальный выпуск бюллетеня: Тез. докл. и сообщ. V конференции АИК. Минск, 1997. С. 166-182;

Тяжельникова В.С. От старой к новой социальной истории // Исторический ежегодник. 2002-2003. Омск, 2003. С. 85.